

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 373.3.31

Біляєва Н.В.

ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНИХ ДЕТЕРМІНАНТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СТАВЛЕННЯМ УЧНІВ ІІІ-ІІІІ КЛАСІВ ДО НАВЧАННЯ

Постановка проблеми. Складні сучасні соціально-економічні умови в державі призвели до падіння престижу освіти, зміни ціннісних орієнтацій. Наявні недоліки в системі освіти також несприятливо впливають на формування емоційно-позитивного ставлення дітей до навчання у школі, що спонукало б їх до бажання вчитись, одержувати знання, розвивати свої творчі сили і здібності. Натомість сучасні умови розвитку економіки вимагають висококваліфікованих, обізнаних кадрів, з творчими проявами їхньої особистості. Вихід на високий рівень знань, умінь, навичок неможливий без емоційно-позитивного ставлення до навчання.

Ця проблема потребує комплексного розв'язання не тільки силами школи, сім'ї і громадськості, а й низкою антропологічних наук і психологією, педагогікою, етикою, соціологією, правознавством тощо.

Проблема ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності і самої себе відноситься до центральних проблем психологічної науки. В.І.Мясищев, О.Ф.Лазурський та інші психологи надавали великого значення формуванню свідомого ставлення підростаючої особистості до об'єктів пізнання і діям, пов'язаних із всією системою стимулювання. Вони створили концепцію ставлення особистості. Згідно цієї концепції вся психологічна організація людини прямо чи опосередковано пов'язана з її ставленням до об'єктивної дійсності, до самої себе тощо. Таке

ставлення людини розглядалось згаданими вченими на різних рівнях: на рівні взаємин до діяльності, включаючи і навчання; на рівні самовідносин між людьми на рівні ставлення людини до самої себе; на рівні ставлення людини до соціальних груп, включаючи родину тощо.

Предметом нашого дослідження є ставлення переважно на рівні учіння як складової діяльності навчання.

Аналіз літературних джерел з проблеми ставлення учнів до навчання показав, що є важливі роботи, що стосуються учнів різних вікових груп (В.В.Богословський, В.Н.Городенко, В.Н.Зоц, О.І.Киричук, Л.С.Славіна, В.О.Хомич, І.С.Коновальчук, М.І.Алексєєва, М.В.Савчин та ін.). Автори цих робіт досліджували здебільшого один фактор чи одну детермінанту, пов'язану зі ставленням учня до навчання. Лише у поодиноких роботах (Н.П.Зубалій, Л.О.Скрипченко, Г.Ф.Івончик) предметом дослідження було декілька психолого-педагогічних факторів, пов'язаних із ставленням дітей старшого дошкільного віку і учнів I-III класів до навчання. На сьогодні в дослідженні проблеми ставлення зроблено немало, та все ж її актуальність не зменшується.

Завдання нашого дослідження – вивчити взаємодію різних детермінантів, пов'язаних із ставленням учнів III-V класів до навчання. Для реалізації поставленого завдання використовувались такі методи: теоретичний аналіз та систематизація даних досліджень з проблеми ставлення людини до об'єктивної дійсності і самої себе та особливо ставлення учнів до навчання; психолого-діагностичні методи (спостереження, бесіди, тестування), соціально-педагогічні методи (анкетування, метод експертних оцінок, вивчення документації, пов'язаної з результатами навчання учнів).

Базою проведення експериментального дослідження були початкова школа №17 та гімназія №10 м. Мелітополя. В експерименті брали участь 97 учнів 3-4 класів та 48 учнів 5 класів.

Результати дослідження та їх обговорення. У процесі діагностичного експерименту нами було досліджено інтелектуальний розвиток учнів та їх психічні функції; були проведені індивідуальні бесіди з учнями для ознайомлення зі ставленням до навчання, до дорослих, однолітків (Методика “Незакінчені речення”, “Ставлення дитини до навчання у школі” та ін.). Було здійснено анкетування з метою виявлення інтересів учнів, визначення інтенсивності та рівня розвитку пізнавальних інтересів, вивчення рівнів навчальної та міжособистісної взаємодії між учнями, спрямованості особистості; діагностики рівня шкільної тривожності та самоконтролю у спілкуванні (опитувальник “Потреба у спілкуванні”, методика Р. Жилия, тест тривожності та ін.). Проведені малюнкові методики з метою діагностики особистості дитини, його внутрішньо сімейних відносин, загального ставлення до школи (з точки зору дитини). Проводились: спостереження за школярами в процесі учіння та під час виконання експериментальних завдань, аналіз продуктів діяльності.

Результати дослідження показали, що у формуванні ставлення учнів III -V класів до навчання впливають по-різному психологічні і соціально-педагогічні детермінанти залежності від віку учнів.

Спостерігається деяка диференціація дії психологічних і соціально-педагогічних детермінантів в учнів третіх класів. Соціально-педагогічні детермінанти (бути першим в класі, звернути на себе увагу однолітків, прагнення до лідерства з елементами егоїзму, порадувати хорошими оцінками батьків тощо) переважають над деяким психологічними (пам'ять, увага, мислення, уява тощо), звичайно при наявності достатньо високого розвитку і згаданих психологічних детермінантів. Учні третіх класів з тенденціями негативного ставлення до навчання відрізняються прагнення до лідерства на неформальні об'єднання дітей (бути лідером у подвір'ї, бути позитивно оціненим старшими дітьми і підлітками

схильними до асоціальних форм поведінки). Такі учні у більшості випадків мали посередні показники і по розвитку пам'яті та уваги.

В учнів четвертих класів спостерігається подальша диференціація за ознаками ставлення до навчання з соціально-педагогічних і психологічних детермінант.

Провідними детермінантами, пов'язаними із ставленням учнів п'ятих класів до навчання, стають психологічні детермінанти, серед яких провідні місця займають розвиток пам'яті і мислення. Проте спостерігається диференціація учнів п'ятих класів з різним ставленням до навчання за індивідуальним розвитком психологічних детермінантів, що відображають індивідуальні відмінності у розвитку образної, зорової, слухової і рухової пам'яті, когнітивної пам'яті, пов'язаної із збереженням знань. Одержані деякі дані, які дають змогу сформулювати гіпотези про зв'язок рівня ставлення учнів до навчання із розвитком у них обсягу і розподілу пам'яті.

Зв'язок успіхів у навчанні із згаданими видами і типами пам'яті напевно пов'язаний із диференціацією навчальних предметів і їх викладанням різними учителями. Успіхи у навчанні учнів п'ятих класів багато в чому залежать від розвитку у них пам'яті при наявності оптимального розвитку мислення. Саме в цьому віці збільшується обсяг пам'яті, причому не лише за рахунок кращого запам'ятовування матеріалу, а й логічного його осмислювання. Пам'ять розвивається у напрямку інтелектуалізації. Також формується активне, самостійне творче мислення. Але в дійсності багато учнів ще продовжують залишатися на рівні розвитку конкретних мислених операцій. При незацікавленій позиції до розумової активності знижується її значущість і прагнення до навчальної діяльності (чинників відставання дуже багато).

У п'ятих класах спостерігаються, з одного боку, диференціація учнів за ставленням до навчання взагалі, з другого боку ставлення до вивчення

окремих навчальних предметів. Інтерес до окремих предметів займає важливе місце в добре та безпосередньо встигаючих учнів і менш виражений у слабовстигаючих. Пізнавальний інтерес безпосередньо пов'язаний з процесом засвоєння нових знань. Більшість учнів вважають цікавим для себе ті навчальні предмети, де вони найкраще встигали. Виявлено також, що сталість і дієвість інтересу до того чи іншого предмета визначається успіхами у розв'язуванні відповідних навчальних завдань.

Результати дослідження підтвердили гіпотезу про те, що психологічні, соціально педагогічні детермінанти неоднозначно впливають на ставлення учнів до навчання. Їх вплив має динамічний характер і залежить, зокрема, від віку учнів, їх розумового розвитку та попередньої навчальної підготовки та інших умов.

Психологічні детермінанти впливають на формування ставлення учнів до навчання як безпосередньо, так і опосередковано (через навчальну успішність тощо). Педагогічні детермінанти неоднозначно впливають на ставлення учнів до навчання. Вплив соціально-педагогічних детермінантів пов'язаний із впливом сім'ї та інших людей.

Однією з умов позитивного ставлення дітей до навчання, на наш погляд, є також наявність дружніх стосунків у підлітковому колективі, які сприяють створенню в ньому сприятливого психологічного клімату. Важливе значення в цьому віці набуває спілкування підлітка з однолітками, що є невід'ємною частиною його життя, зокрема й навчального. Ця особливість враховується у виборі таких методів, способів навчання, видів діяльності на уроці, які забезпечують взаємодію учнів у процесі навчального пізнання. За наявності дружніх стосунків між членами навчальних груп така взаємодія буде найбільш результативною. Ефективність навчальної діяльності породжує інтерес, упевненість у своїх силах, що сприяє виникненню позитивного ставлення до навчання.

Також умовою виховання позитивного ставлення дітей до навчання є особистісно зорієнтована взаємодія вчителя з учнями як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності. Особистісно зорієнтований педагог у взаємодії з учнями створює умови, які сприяють формуванню в кожній дитини почуття власної гідності, особистісної значущості, самоповаги, що особливо характерно для підліткового віку.

Ставлення учнів до навчання залежить від розвитку мотиваційної сфери учнів. Рівень мотиваційної сфери впливає на розвиток позитивного ставлення до школи, вчителя, однокласників, шкільного життя, значущість навчання для учнів.

Мотиви учіння більшість авторів (Л.І.Божович, П.Я.Гальперін, О.М.Леонтьєв, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна) класифікують на підставі їх зумовленості та генезису. Загальновизнаним є розрізнення мотивів учіння двох основних категорій: соціальні, що виникають під впливом соціального контексту життя суб'єкта учіння, і пізнавальні мотиви – інтереси, що формуються в процесі учіння і безпосередньо пов'язані із змістом даної діяльності.

Виділення пізнавальних інтересів до змісту та процесу учіння (М.В.Матюхіна) ґрунтується на розведенні пізнавальної потреби у нових враженнях і потреби в активності. Одна з ліній розвитку означених мотивів учіння полягає в прогресивній інтеграції між ними і виникненні на цій основі навчально-пізнавального мотиву як спрямованості не тільки на отримання результату, а й на опанування загальними способами дій у сфері наукових понять.

Пізнавальний інтерес до окремого навчального предмета виникає за умови виділення дитиною специфічного змісту даного предмета на відміну від Іншого. Така можливість виникає в міру накопичення певної суми фактичних знань (М.Ф.Морозов). Однією з передумов виникнення стійкого пізнавального інтересу до навчального

предмета є переживання успіху в учінні, яке спонукає дитину до подальшої активної пізнавальної діяльності (М.І.Алексеева, Л.І.Божович, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна, Г.І.Щукіна, П.М.Якобсон).

На мотиваційну сферу дитини молодшого шкільного віку активуючий вплив чинить такий зміст навчального матеріалу, що відповідає її актуальним потребам, а саме потребі в постійному тренуванні окремих психічних функцій (пам'яті, мислення, уяви). Малозмістовність навчального матеріалу обумовлює швидке зниження інтересу до учіння у дітей даного віку.

До основних зовнішніх умов, що сприяють формуванню мотивів учіння, за даними наукових досліджень (Л.І.Божович, М.В.Матюхіна, В.І.Чірков), належать: 1) організація та зміст учбової діяльності; 2) система взаємодії з оточуючими людьми. Внутрішніми детермінантами мотивації учіння є: 1) якісні зміни в психічному розвитку (новоутворення); 2) спрямованість особистості школяра; 3) активна позиція школяра в самостійному пізнанні [5].

За даними дослідження ставлення до навчання у значної кількості молодших школярів характеризується негативними мотивами (неприємності, ускладнення, перешкоди, відчуття некомпетентності).

Провідне місце серед діагностованих нами мотивів учіння належить соціальним мотивам, що виникають під впливом соціального контексту життя суб'єкта учіння (самовдосконалення, прагнення отримати схвалення від вчителя та батьків, мотивам обов'язку та відповідальності). Також у значного числа учнів III-V класів виявлено несприятливий для учіння мотив уникнення неприємностей, що мають особистісний характер (інтерес до оцінки знань, престиж тощо). Міжособистісний контакт з вчителем в процесі навчання чинить виражений мотивуючий, а в деяких випадках, де мотивуючий вплив. Позитивне відношення до вчителя виникає бажання займатися навчальною діяльністю, сприяє

формуванню пізнавального мотиву учіння, негативне ставлення не сприяє цьому.

Дослідження показали, що усі складні проблеми, які виникають в учнів III-V класів (у тому числі неуспішність, перевантаження, небажання готувати уроки та ходити до школи) обумовлюються тим, що дитина не вміє вчитися чи вона не має інтересу до навчання, не бачить його перспективи. Це можна пояснити тим, що початок формування схильностей до пізнавальної діяльності відбуваються саме у цьому віці.

Д.Б. Ельконін вважає, що учні, у яких до V класу і в V класі виникли активні пізнавальні інтереси, виявляють у засвоєнні шкільних знань й особливо у тій сфері, яка їх інтересує, більш високий рівень учбової діяльності, ніж у тих учнів, у яких ці інтереси не виникли [2, с. 27].

Розвиток схильностей до пізнавальної діяльності зумовлений ступенем сформованості в учнів пізнавальних інтересів. Саме пізнавальні інтереси молодшого школяра визначають його активне відношення до світу, до процесу пізнання. Глибокий та стійкий інтерес, який виникає до однієї з особистостей знань, сприяє загальному розвитку дитини, тому пізнавальний інтерес до будь-якої з галузей відіграє важливу роль у формуванні всієї особистості дитини. Однак, інтереси формуються у невеликій частині школярів.

Данні отримані в ході експерименту показали, що деяким учням властивий недостатній рівень розумової діяльності, що є наслідком багатьох причин (насамперед неадекватності методів активізації мисленнєвої діяльності). Це стримує повноцінне формування у них навчально-пізнавального інтересу, здатного мотивувати стале позитивне ставлення до процесу засвоєння знань. Таким дітям більш властиві мотиви обов'язку, престижу, ніж інтересу до змісту навчальних предметів.

У цілому інтерес молодших школярів до учіння з віком зростає. У дітей V класу зростає частина пізнавальних інтересів, кількість тверджень, що відповідають пізнавальним мотивам (в середньому на учня) дещо збільшується. Це призводить до зниження соціальних мотивів учіння. Але провідну роль учнів V класу всеодно відіграють спонуки особистісного змісту, а саме прагнення отримання високої оцінки, незалежно від рівня власних навчальних досягнень. Цю особливість можна простежити за даними, поданими у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісна характеристика змін у пізнавальних і соціальних мотивах учіння учнів III-V класів

Мотиви	Кількість тверджень, що відповідають мотивам (в середньому на учня)		
	III клас	IV клас	V клас
Мотиви, пов'язані зі змістом учіння	1,4	1,52	1,9
Мотиви, пов'язані з процесом учіння	1,2	1,28	1,5
Соціальні мотиви	2,3	2	1,2
Особистісні мотиви	3,55	3,8	4,1
Мотиви, що не мають безпосереднього відношення до учіння	1,55	1,4	1,4

На жаль, це дуже часто зустрічається у сучасних школах. Серед цінностей учіння не займає гідного місця, пізнавальна активність школярів низька, а оцінка є головною метою основним “кінцевим результатом” навчання. Для таких учнів навчальна діяльність є формальною, вона не виконує своєї функції у розвитку дітей.

Одержані результати вказують на складність взаємозв'язків між досліджуваними детермінантами, їх динамічністю. Подальші перспективи дослідження даної проблеми полягають, насамперед, у розкритті механізмів формування ставлення учнів до навчання особливо

у період переходу навчання у початкових класах до навчання у середніх класах школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва М.І. Дослідження мотиваційної сфери особистості підлітка / М.І. Алексєєва, М.Т. Дригус. – К.: Знання, 1994. – 216 с.
2. Белоусова З.И. Психодиагностика в начальной школе / З.И.Белоусова, В.Э. Бойко, Л.И. Милуик. – Запорожье: “Полиграф”, 1994. – 192 с.
3. Скрипченко А.В.. Умственное развитие младших школьников: автореферат дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07 “Педагогіка та вікова психологія” / А.В.Скрипченко. – К., 1971. – 56 с.
4. Скрипченко О.В. Психолого-педагогічні основи навчання: навч.посібник / О.В. Скрипченко, О.С.Падалка, Л.О. Скрипченко. – К.: Укр.центр духовної культури, 2005. – 712 с.

АНОТАЦІЯ

Біляєва Н.В. Вивчення взаємодії різних детермінантів, пов'язаних із ставленням учнів III-V класів до навчання У статі на матеріалі експериментального дослідження розкривається вплив психологічних і соціально-педагогічних детермінантів на формування ставлення учнів III-V класів до навчання. Показано складність взаємозв'язку між досліджуваними детермінантами, їх динамічністю.

Ключові слова. *Психологічні детермінанти, мотиви, мотиваційна сфера учнів, навчання.*

АННОТАЦИЯ

Беляева Н.В. Изучение взаимодействия детерминантов на формирование отношения учеников III-V классов к обучению. В данной статье по материалам экспериментального исследования раскрывается влияние психологических и социально-педагогических детерминантов на формирование отношения учеников III-V классов к обучению. Показана

сложность взаимосвязи между исследуемыми детерминантами, их динамичностью.

***Ключевые слова.** Психологические детерминанты, мотивы, мотивационная сфера учеников, учеба.*

SUMMARY

The influence of psychological and social pedagogical determinants upon the formation of 3-5 forms pupils' relation towards studying is discussed in the article by materials of experimental research. The complexity of interrelations between determinants under discussion and their dynamics is shown.

***Key words.** Psychological determinants, reasons, motivational sphere of students, studying.*